

zijn zachtst gezegd: zij is in hoge mate onvrij. Zij was dat sedert menscheugenis.¹

Op grond van een ordonnantie die in '18 was vastgesteld, ging het gouvernement zich in de jaren '20 en '30 veel moeite geven om aan die 'slavernij met een vernisje' een eind te maken: er werd toen toegewerkt op een situatie waarin de positie van de landbouwers in de Vorstenlanden niet zou verschillen van die van de landbouwers in de gouvernementsgebieden en wij nemen aan dat in dat opzicht ten tijde van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog voortgang was geboekt.

Ook ten aanzien van de particuliere landerijen was op Java na 1910 sprake van verbetering.

In 1860, ten tijde van het Cultuurstelsel dus, waren er op Java ca. 350 van die landerijen; daar woonde toen ca. 8% van de bevolking van het eiland: omstreeks één miljoen zielen, hoofdzakelijk inheemsen, voor de rest Chinese landbouwers. Feitelijk waren zij horigen die door menige particuliere eigenaar onbarmhartig werden geëxploiteerd. Later in de negentiende eeuw werden verschillende landgoederen verdeeld en werden brokken ervan aan naamloze vennootschappen verkocht; er kwamen dus méér particuliere landerijen – de feitelijke horigheid bleef bestaan en leidde menigmaal tot onrust.² In 1915 waren er bijna 600 landerijen met een totale bevolking van bijna twee miljoen zielen. Het gouvernement was toen evenwel al begonnen met het opkopen van de landerijen; de eigenaren kregen de geldende waarde uitbetaald en de er wonende landbouwers verwierven per gezin het erfelijk bezitsrecht op een stukje grond. Dat opkopen begon in 1910. Het gouvernement had er, gelijk reeds vermeld, t.e.m. 1940 in totaal bijna f 92 mln aan uitgegeven – toen was, naar het oppervlak gerekend, meer dan de helft van alle particuliere landerijen geliquideerd. Over de toestanden op de resterende werd in de inheemse pers veel geklaagd: de lonen waren er uitzonderlijk laag (voor vrouwen die op het land moesten werken, soms maar 3 cent per dag), de werktijden lang.

★

¹ Nota, 18 aug. 1920, van de wnd. adviseur voor inlandse zaken aan de gouverneur-generaal in (Historisch Genootschap, Commissie voor bronnenpublicatie betr. de geschiedenis van Nederlands-Indië 1900–1942) R. C. Kwantes: *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlands-Indië* (verder aan te halen als: Kwantes), dl. I (1975), p. 290. ² Het ernstigste geval deed zich in 1886 voor, toen de landbouwers van een landgoed vlakbij Buitenzorg meer dan veertig inheemse opzichters van de landheer doodden.